

**ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ. ԲՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԵՎ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՎԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ ԲԱՆՈՒՄՆ ՈՒ ՀԱՆԳՈՒՑԱԼՈՒԾՈՒՄԸ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում Հրանտ Մաթևոսյանի ստեղծագործությանը՝ բարոյական իր ուրույն աշխարհով, Ծմակուտով, ուր ապրող մարդը ևս օժտված է իրեն ծնող միջավայրի վեհությամբ ու խորությամբ:

Հանրային զարգացման ընթացքում փոխվում են մարդու ճանաչողական հնարավորությունները, լայնանում են անհատի շուրջ գծված բարոյականության և վարվեցողության սահմանային եզրագծերը: Աշխարհը բեկվում է ծմակուտցիների հոգեբանության և ընկալումների մեջ: Մաթևոսյանը շոշափում է մարդու և հասարակության ամենակենսական հարցերը: Քաղաքակրթության վազքի թափից շփոթված՝ մարդը հեռանում է արմատներից, իսկ հետդարձի ճամփաներն աննշմար են: Մաթևոսյանը մոռացվող արահետների մշտաթրուն պահապանն է, որ օգնում է մեզ՝ գտնելու տունդարձի ճանապարհը:

Բանալի բառեր՝ բնաշխարհիկ հերոսներ, մարդ, բնություն, ազգային հոգեբանություն, հիշողություն, կարոտ, քաղաքակրթված աշխարհ, բարոյական անկում, հեռացող արժեքներ, ազգային արժանապատվություն, բանականություն, սուրբ տարածք, սերունդների կենսագրություն:

Հրանտ Մաթևոսյանը գրականություն մտավ հարուստ կենսափորձով, կյանքի զարմանալի ճանաչողությամբ: Նրա առաջին խոսքը գյուղի, այնտեղ ապրող մարդու գոյապայքարի, ազգային ու սոցիալական տազնապների մասին էր: Նա հայրենի հողը համարում է ոչ միայն կեցության, այլև բարոյական մնայուն արժեքների, սերնդակցական հաստատուն կապերի հիմք ու հենարան: «...Մարդկանց հիշողությունը եթե հանկարծ խաթարվեր, ազգականներիս ու երկրացիներիս այն օրերի վարքից կարող էի նորից ժողովել մարդկային բարոյականության օրենսգիրքը»¹, - հավատացնում է գրողը:

Անգարդ գույներով ներկայացնելով գյուղացու առօրյան՝ գրողը բացահայտում է իր հերոսների իսկական արժեքը: Մի կողմից մարդիկ տառապում էին գյուղական կյանքի դժվարություններից՝ ձգտելով պահպանել իրենց բարոյական արժեքները, մյուս կողմից հեշտ կյանքի ձգտումը աղավաղում էր մարդկանց հոգիները՝ դարձնելով նրանց սպառողներ, ովքեր մտածում էին միայն վայելելու, բայց ոչ ստեղծելու մասին:

¹ Մաթևոսյան Հ. Բ., Երկեր, հ. 1, «Սովետական գրող», 1985, էջ 5:

Այս երկու իրողությունները բախվում էին, ինչը և արտացոլված է Մաթևոսյանի գլխավոր երկերում: Հիմնական խնդիրն այդ բախման մեջ վերաբերմունքն է աշխատանքի նկատմամբ և բարոյական արժեքների պահպանումը: Աշխատելն ու չարչարվելն ամենամեծ բարոյականությունն է ազնիվ մարդու համար, խիղճը՝ այդ բարոյականության առանցքը:

Մարդը, նրա կյանքն ու տառապանքները՝ ահա Մաթևոսյանի վիպակների ու պատմվածքների առանցքը: Ասպարեզ էր մտնում մեծ մտահոգությունների տեր, անուրանալի ձիրքով օժտված մի նոր գրող: «Մաքրագույն ու մաքրակրոն մարդ էր, որ դիմացինից պահանջում էր նույն մաքրությունն ու վստահությունը»², նշում է Դ. Գասպարյանը:

Մաթևոսյանի հերոսը հասարակ մարդն է, որի հետ հանդիպելու համար պետք է բարձրանալ լեռնային Ծմակուտ գյուղը: Իսկ դրա համար պետք է իջնել նեղ կիրճում կամրջված կայարանում, որ հենապուներով կախվել է գետի վրա: Մարդկանց կյանքն այստեղ դժվար է, և պետք է մեծ ջանքեր գործադրել՝ տուն ու ընտանեկան օջախ ստեղծելու համար: Գրողը համոզված է, որ ատելությունն ու դաժանությունը երբեք հաղթանակ չեն ունենալու, և բարոյականության հետ հարաբերվելու մի եզր միշտ էլ կա:

Ովքե՞ր էին Մաթևոսյանի բնաշխարհիկ հերոսները: Նա ուզում էր ճշմարիտ վերձանողը լինել նրանց ճակատագրի, ովքեր անհատականություն են, բայց կորուստների ու նվաճումների ամփոփագիր են մտնում որպես անդեմ-անանուն-անցավ սոսկական միավոր, մեծ ողբերգություններում միայն համր ֆոն են և վատ գրողների անգոր գործերում ամբոխ են կնքվում:

Մաթևոսյանի ստեղծագործությունները ոչ թե ներկայացնում են 20-րդ դարի անխռով, բնապաշտական հովվերգությունը, այլ՝ այդ հովվերգության փլուզումը:

Հիբավի, աշխատանքով ու տառապանքով է լցված «բեռնաձիերի» առօրյան. նրանց կյանքի արևը միայն մի ակնթաթ է երևացել՝ ձգելով լույսի ու երջանկության մի շող, և վերստին անհետացել՝ թողնելով այդ լույսի ու երջանկության շողի հիշողությունը... Նրանց հակադիր տեսնում ենք որդիներին, ովքեր իրենց կյանքի միակ նպատակը համարում են վայելքները: Իրենց ծնած ու սնած հայրը, ոչինչ, հեռվից ուղարկած մի բարևով էլ կապրի, իսկ երբ գառ ու ոչխար է պետք լինում, աղվես Գիքորի որդին՝ Հենրիկը, հորն է հիշում... վերստին մոռանալու պայմանով:

Կարևոր է դառնում ելումուտը՝ գյուղ-աշխարհ-գյուղ երթուղով: Որոշակիանում ու հստակվում են քաղաքակրթության ներկայության առանձնահատկությունները, գուշակվում հետևանքները: Ճանապարհորդների թվում են Գիքորն ու Ալխոն, Արայիկը, դատարան գնացող հովիվները:

Ղազախ ցորենի գնացած Գիքորը տեսնում է փոխակերպված «հեշտ կյանքը». մարդիկ փոխված են, ավելի շատ՝ պարապ, աշխատանքը քչացել է, հացը, չնայած սրան, շատացել: Անհասկանալի է և վճռականորեն անընդունելի: Բայց առաջին

² Գասպարյան Դ. Վ., Երկնային շուշան, Եր., «Զանգակ -97», 2004, էջ 299:

ճամփորդը Զավենն է, նրանն են առաջին միանշանակ և անբեկանելի եզրահանգումները: «Օթելլոյի ցերեկային ներկայացումից» ավելի քաղաքում նրա համար տպավորիչը Օառուկյանն է, նրանով ներկայացող «նորը». «Օառուկյանի հինգ թիզ հողը քիչ առ քիչ, նարդու տախտակի չափերով, տրված էր կոտեմիկին, սամիթիկին, թարխունիկին... Այդ հողակտորին նայելով՝ մարդ մտածում էր, որ սանտիմետրերը դառնում են հեկտար»³:

Բնության և մարդու խորին մերձավորությունն անհետացել է, նոր մարդու նպատակը տիրապետելն է: Քաղաքակրթված աշխարհի միջամտությունն իր հաշիվն է պարտադրում մարդկային բարոյական հարաբերություններին: Ավարտուն բնությանը հաջորդում է բնության ավարտը: Բնության իսկությունը փոխարինվում է հաշվով, ինչպես մարդը՝ կենսագրությամբ: «Հաշվապահ եք, հաշվապահ... Ձեզ հետ զուլի դնել չի լինի, մեղալ եք հավաքում, պատվոգիր եք հավաքում...» և առավել անհասկանալին՝ «կենսագրություն եք հավաքում ու դառնում տեր»⁴: Կյանքի նախագիծը իշխանության նախագիծ է:

Հարցազրույցներից մեկում (1994թ.) Մաթևոսյանը նշում է, որ իր աչքի առաջ այդ ամբողջը փլուզվեց իր գուրգուրած կերպարների վրա, որոնցից մեկն իր հայրն էր, իր խեղճ գյուղը, և դրա համար իսկապես քիչ է մնում ուղղակի ողբասաց դառնալ ավանդական հայ գյուղի վրա: Որը, եթե ճիշտ ասենք, շուտ էր մեռել:

Մաթևոսյանը նկարագրում է այն անապական միջավայրը, երբ դեռ մարդու և բնության մեջ գոյություն ուներ անբացատրելի ներքին կապ, երբ մարդկային հարաբերությունները չափորոշվում էին քաղաքակիրթ աշխարհին ոչ հարիր չափանիշերով: Մաթևոսյանը գրականություն բերեց չաղավաղված մարդուն՝ չաղավաղված բնության մեջ:

Արվեստագետի համար անքակտելի է արմատների հետ ունեցած կապը (ահնիճորյան բարձրաբերձ սարեր, սաղարթախիտ անտառներ, անսպասելի անձրևից հետո անսպասելի բացված արև), կապվածությունն այն մարդկանց հետ, որոնք նախատիպն էին արձակագրի հետաքրքիր հերոսների, որոնցից յուրաքանչյուրը մի անհատ է իր ներքնաշխարհով. «Շատերն իմ հիշողության գյուղից են գալիս: Ինչ որ գրել եմ՝ իմ աշխարհի, իմ ճանաչած մարդկանց մասին է: Ինձ համար յուրաքանչյուր իրական մարդ ավելի թանկ է, քան բոլոր տեսակի վերացարկումները: Յուրաքանչյուր իրական մարդ դարերի աշխատանք է, հազար տարվա գոյացություն, ծմակուտցի ցանկացած մարդու մեջ շեքսպիրյան ողբերգություն կա, շիլլերյան ճախրանք, տոլստոյական մաքրություն, էլ ինչու՞ պիտի մարդ հորինեմ, կյանք հորինեմ: Ես իմ երկրի լուսանկարիչն եմ, վավերագրողն եմ, և ինձ լիովին բավարարում է եղած կյանքը»⁵, -ասում է գրողը Անժելա Հովհաննիսյանի հարցազրույցում:

³ Մաթևոսյան Հ. Ի., Երկեր, հ.1, Ե., «Սովետական գրող», 1985, էջ 128:

⁴ Նույն տեղը, էջ 140-141:

⁵ Մաթևոսյան Ի. Հ., «Ի սկզբանե սքանչելի է մարդը», «Սովետական Հայաստան», 22.11.1984:

Մաթևոսյանը լավ է ճանաչում իր հերոսներին, այնքան խորն է ընկալում նրանց մտածողությունը, աշխարհայացքը, որ, իր խոսքով ասած, ոչ թե պատմում է նրանց մասին, այլ խոսում է նրանց ներսից. «Յուրաքանչյուր անձ, ամեն մի իր սեփական բովանդակությունն ունի, և գրողի քո պարտականությունն է նրանից կորզել իր բովանդակությունը, բացահայտել իր բարոյականությունը:

...Յուրաքանչյուր կնոջ մասին պետք է էնպես գրել, որպես թե մորդ մասին ես գրում: Յուրաքանչյուր մարդու մեջ Աստված կա, ու յուրաքանչյուրի Աստվածն ամենախոր հարգանքի է արժանի: Կողքինիդ մեջ փնտրիր Աստծուն»⁶:

Ծմակուտցին փորձում է յուրացնել այն, ինչ մինչև այդ խորթ էր իրեն, փորձում է յուրացնել օտարը, իրեն ոչ սազականը: Այս զարհուրելի ալիքից Ծմակուտն անհրաժեշտ է պաշտպանել: Ծմակուտցիներն ունեն իրենց դիմագիծը, որ ժառանգել են որպես ազգային հիշողություն, ժառանգել են հայի իրենց տեսակը՝ պարզ ու բարի, արարող ու ինքնուրույն: Եվ այդպես էլ մաքրագործված այդ դիմագիծը պետք է անցնի սերունդներին: Քաղաքակրթություն ասվածն այստեղ կարելի է նաև հարաբերականորեն հասկանալ: Դժվար է ասել, որ եթե քաղաքակրթությունը ոչնչացնում է բարոյական արժեքները, ապա մի՞թե նախամարդն ավելի բարի ու բարո էր, քան ժամանակակից մարդը: Մի՞թե քաղաքակրթությունն է, որ բարոյապես դիմափոխում է մարդկային զանգվածը, մի՞թե նա է հոգևոր տաճարի պատերը քանդողը:

Արդի գրականության նպատակներից մեկն էլ մարդուն մոտեցնելն է կատարելությանը: Իսկ դեպի կատարելություն տանող ուղին գիտությունն է, որի այս առաջընթացին պետք է համապատասխանի նաև ժամանակակից մարդը, նաև երեկվա ահնիձորցին ու ծմակուտցին: Երեկվա ահնիձորցին ստեղծել է ժամանակակից մարդուն, իսկ սա էլ իր հերթին նոր քաղաքակրթության ստեղծողն է լինելու: Սակայն երբ մարդն այսօր շարունակում է հոշոտել իր նմանին, ուրեմն մարդկությունը մի ոտքով դեռ նախնադարյան վայրենի բնագոյների մեջ է:

Հրանտ Մաթևոսյանը գլխավորը չի ասում, բայց ամբողջը գլխավորի մասին է. «Թող մեր այսօրվա վարքը այնպես լինի, որ վաղը օդը հստակված և հայոց մեր երկինքը բաց լինի: Կարողանանք միմյանց աչքերի շիտակ նայել, չտրորենք անտրորելին. և այսօր, և վաղը մենք միմյանց ենք պատկանում»⁷:

1980-ականների սկզբին գրաքննադատներից ոմանք Մաթևոսյանին մեղադրում էին գեղարվեստական նահանջի մեջ, նահանջ այն ամենից, ինչ ձեռք է բերվել տարիների ու տասնամյակների մաքառման գնով: Մամուլում պայքար էր ծավալվել հանուն և ընդդեմ Հրանտ Մաթևոսյանի: Արձակի հարցերի գլխավոր բանախոս Կարլեն Դանիելյանը կշտամբանքի հիմնական բաժինը վերապահել է Հրանտ Մաթևոսյանին. «...հնօրյա մեր գյուղագիրների նման առաջ քաշելով մանր մարդկանց, Ծմակուտի խելապակաս, դանդաղամիտ և մի սովորական միտք ձևակերպել չիմացող

⁶ Մաթևոսյան Հ. Բ., Ես ես եմ, Հարցազրույցներ, «Ոսկան Երևանցի», Եր., 2005:

⁷ Մաթևոսյան Հ. Բ., Ես ես եմ, Հարցազրույցներ, «Ոսկան Երևանցի», Եր., 2005:

Մաթևոսյանը գրականությունը համարում է աշխարհի ազնվանալուն ուղղված տառապալից ճիգ, որը և եղել է համաշխարհային գրականության կոչումն ի ծնե: Մաթևոսյանի արձակը խորապես ազգային է՝ կերպարների մտածողությամբ ու հոգեբանությամբ, ազգային պատմության մշտաբթուն հիշողությամբ: Այն նաև համա-մարդկային է՝ նախ ազգային խոր ներթափանցումների, ապա՝ մարդկային գեղեցիկ ու ներդաշնակ կյանքի երազի համար: Պատկերելով կենսական նոր հարաբերութ-յունների մեջ հայտնված գյուղը՝ Մաթևոսյանը ստեղծել է ազգային ու ժողովրդային գրականություն: Տոհմի կանչին ունկնդիր և երկրի ջիղը լինելու իրենց կոչմանը

¹⁰ <https://hrantmatevossian.org/hy/works/id/ayspes-kochvac-gyugagrutyanyan-masin>

հավատարիմ՝ մաթևոսյանական կերպարները հայ գրականության մնայուն արժեքներից են: Նա ստեղծել է այնպիսի մի արձակ, որ իրենից առաջ դեռ չէր եղել: Նա ստեղծել և գտել է իր ընթերցողին, որ վստահում է իրեն առանց ավելորդ բացատրականի: Գրողի մղումն ավելին էր, քան պարզապես գյուղը նկարագրելը: Նա ուզում էր գրել ոչ թե գյուղի մասին, որ իրենից առաջ ուրիշներն արել էին, այլ գյուղի ներսից: Նա հասկանում էր, որ երկրին, հողին, քարին պետք է վերաբերվել տիրոջ իրավունքով. «Ես իմ առաքելությունը տեսնում եմ մարդու հանդեպ, յուրաքանչյուր մարդու, կոնկրետ մարդու հանդեպ հարգանք հարուցելու մեջ: Ի սկզբանե սքանչելի, ողբերգական, հերոսական մարդու հանդեպ»¹¹:

Մաթևոսյանի ստեղծագործությունը ստիպում է սիրել, լինել բարի, դուրս է մղում ատելությունն ու թշնամանք հասկացությունները, ստիպում է ճշգրտորեն գնահատել այն մանրությունները, որոնք, մարդկային կյանքի բաղադրիչ լինելով, արժեքավորում են այն: «Աշխարհի հազարամյա երկնքի տակ այս մարդը դատապարտված է լինել իր ցեղի հանճարը, որովհետև առանց նրա ցեղը կկորցնի իր ճանապարհը, իր հոտը, իր գույնը, իր հիշողությունը, իր սահմանների մեջ չտեղավորվող իր պատմությունը...»¹², - այսպես է բնութագրել Մաթևոսյանին Անահիտ Ադամյանը:

Մաթևոսյանն այսօրվա մեջ է տեղափոխել երեկն ու վաղը: Նրա խոսքը, հոգին, ամեն, ամեն ինչը մեր հիմքն են, հենքն են, ապրելու մեր իրավունքի բարոյականությունը: Փոխվել է միթե Ծմակուտի շունչը: Բնաշխարհը պահում ու փոխանցում է օդը, լույսը, երանգներն ու ձայները, սերմն ու արմատը: Այս ամենը կարողանում են պահպանվել ու փոխանցվել, քանի որ ունեն ամուր հիշողություն: Ծմակուտցիների արյունը, նրանց յուրաքանչյուր բջիջ նույնպես ունեն հիշողություն: Այնտեղ հիշողություն ունի ամեն կենդանի բան. դաշտը, օդը, ձին, շունը, արջը, հովիվը, կաղնին, առվակը...

Ծմակուտյան նրբին հոգեբանությունը մարդուս դարձնում է ավելի հանդուրժող ու բարի, ավելի ստեղծող ու բնական, ավելի մարդ: Ինչպե՞ս ետ բերել հեռացող արժեքները դեպի նոր ժամանակներ, և արդյոք հարկավո՞ր է դա նոր ժամանակների մարդուն: Մեզնից հեռացվող, մեզնից օտարվող այդ աշխարհի տագնապն իսկապես մեզանում կա, կար շատ-շատ վաղուց: Մարդը տրվելու՞ է այս խուճապին, թե՞ մարտիրոսվելու է:

Գերժամանակակից պրոբլեմները պատռտում են գեղջկական հագուստը, գեղջկական գործոնը չի դիմանում, ճաքեր է տալիս, առաջանում է խզում: Այսօր, առավել քան երբևէ, մենք կարիք ունենք մաթևոսյանական դաստիարակության: Դաժան բարքերի, անմարդկային հարաբերությունների մերկ ու խելագար այս աշխարհում

¹¹ Մաթևոսյան Հ. Ի., «Մովեստական Հայաստան», 22.11.1984 թ.:

¹² Ադամյան Անահիտ, «Մարդ, որ անվանում է ժամանակը», «Հայաստանի Հանրապետություն», 8.06.1996 թ.:

լուսավոր ու վճիտ փարոսներ են Մաթևոսյանի նեկտարածադիվները, Ալիսոն... Բայց մի՞թե այն ազատության մեջ վազող ձիերին այլևս վերադարձ չկա, էլ բեռան տակ տնքացող Ալիսո չկա... «Եթե մեր ժողովուրդը թանձր չէ գյուղերում, ուրեմն չունենք գյուղացիություն: Եվ եղածի էլ տեղը տեղ չի. աշխարհը վստահության և ճոխության շքերթի մեջ, գյուղացին իր աղքատ լանջերում դեռ իր բահ ու բրնձին է: ...Իմ ծնողները գյուղացի հայ մարդիկ են՝ մի օր հավատացյալ են, երկու օր՝ ոչ»¹³:

Մաթևոսյանն ընթերցողին սովորեցնում է՝ ինչպես լսել լռությունը, ինչպես զանազանել ցավի հիշողությունը հիշողության ցավից, ինչպես գուրգուրել, դողալ հայրենիքի, հողի, ցորենի, ծնողի ու զավակի համար, տերը լինել սեփական ինքնության... Թե ինչպես արմատներով միահյուսվել երկրի ջրին, որպեսզի չընդհատվի մեծ ճանապարհի մեր վագրը, նա՛ է սովորեցնում, նա, Ռևազը, Պավլեն, Իշխանը, Ադունը...

Մաթևոսյանի գրականությունն այն ծանրությունն է, որով բացվում է ժանգոտ փականի տակ գտնվող բանականության ակունքը, և չի ուզում, չի թողնում, որ մեր վարքը օտար ձիու պես մեր տակից փախչի:

Իր տաղանդի շնորհիվ Մաթևոսյանը ոչ միայն կարողացել է բարձրանալ օրվա ունայնությունից ու այն ամենից, ինչ կոչվում է «պայքար կենսական խնդիրների համար», այլ նաև մեզ ստիպում է մտածել՝ ով ենք մենք և ուր ենք գնում, ստիպում է ձեռք բերել և զգալ մեր ինքնությունը: Եվ եթե բարոյականությունը ժամանակի հետ մաշվում ու փլուզվում է, ապա սարսափելի է նույնիսկ մտածել, որ կգա ժամանակ, որ այդ բարոյականությունից հյուլե անգամ չի լինի, որ գոնե... փլուզվի: Իսկ Մաթևոսյանի ուղերձն է՝ տեր լինել երկրին, տեր լինել մարդ միավորին, տեր լինել և կառավարելի դարձնել մեր ընթացքը: Ուստի այսօր պետք է պահպանենք ու խնամենք, սիրենք ու հարգենք այդ սուրբ տարածքը, որ չի փոխվում ոչ մի ժամանակ, որ բոլոր ժամանակներում էլ նույնն է եղել:

Մաթևոսյանն անվերջ վերընթերցման կարիք ունի. ամեն տարիքում ընկալվում է յուրովի: Նրա ստեղծագործության հետ լեզու գտնելու խնդիր կա, որպեսզի այն մեր առաջ մերկանա ամբողջությամբ, տրվի անմնացորդ...

Մաթևոսյանը չի դադարում մնալ 20-րդ դարավերջի հայ ամենաազգային վիպագիրներից լավագույնը: Կարելի է ասել՝ Մաթևոսյանը հասավ իր երազանքին՝ կրկնելով Օհանես պապի փորձը. հիմնեց իր Ահնիձոր-Ծմակուտը գրականության մեջ: Նա միանգամից գրականություն մտավ որպես դասական և իր տեղը նվաճեց անմահների շարքում:

Մաթևոսյանի գրականությունը մասնակցել ու մասնակցում է ազգային ոգու շինարարությանը: Այսօր մեզ պետք է հասկանալ, որ անժառանգ մարդիկ չենք, որ մեր ետևում կան սերունդների կենսագրություն, սերունդների տքնանք, և պարզապես կոչված ենք դա պահպանելու, սիրելու, իմաստավորելու և շարունակելու:

Երբ Օհանես պապը վարում էր հողը, խոփը դեմ էր առնում քարի... Եվ կյանքի

¹³ «Լուսավորիչ», Հարցազրույց Էդիկ Բաղդասարյանի հետ, 04.12.1990 թ.:

